

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING MILLIY QARZI VA IQTISODIY BARQARORLIGI: RIVOJLANISHNING TURTKISI YOKI KELAJAK TAHDIDI?

Shoydulova Maftuna Zafar qizi

Denov tadbirkorlik va Pedagogika instituti

Iqtisodiyot yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

iqtisod2005@gmail.com

+998 88 429 81 80

Annotatsiya: Mazkur maqolada milliy qarz va iqtisodiy barqarorlik o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik tahlil qilinadi. Qarzdorlik iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantirishning samarali vositasi bo‘lishi mumkin, biroq u noto‘g‘ri boshqarilganda iqtisodiy tahdidga aylanishi ehtimoli mavjud. Maqolada jahon tajribasi, O‘zbekistonning tashqi qarzi dinamikasi va barqaror moliyaviy siyosat yuritish uchun zarur bo‘lgan choralar muhokama qilinadi. Qarzni boshqarish strategiyasi va valyuta risklarini kamaytirish muhimligi alohida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: milliy qarz, iqtisodiy barqarorlik, tashqi qarz, ichki qarz, moliyaviy siyosat, fiskal intizom, valyuta riski, qarzni boshqarish, O‘zbekiston iqtisodiyoti, iqtisodiy o‘shish;

Аннотация: В статье рассматривается взаимосвязь между государственным долгом и экономической стабильностью. Государственные заимствования могут стимулировать экономический рост, однако неправильное управление долгом может привести к финансовым рискам. Анализируются мировая практика, динамика внешнего долга Узбекистана и меры, необходимые для поддержания макроэкономического баланса. Особое внимание уделено стратегиям управления долгом и снижению валютных рисков.

Ключевые слова: государственный долг, экономическая стабильность, внешний долг, внутренний долг, финансовая политика, фискальная дисциплина, валютный риск, управление долгом, экономика Узбекистана, экономический рост;

Abstract: This article analyzes the interrelation between national debt and economic stability. While public borrowing can be an effective tool for stimulating economic growth, improper debt management may lead to serious financial risks. The paper discusses global practices, Uzbekistan’s external debt dynamics, and necessary measures for maintaining macroeconomic balance. Special attention is given to debt management strategies and the importance of mitigating currency risks.

Keywords: national debt, economic stability, external debt, internal debt, financial policy, fiscal discipline, currency risk, debt management, Uzbekistan's economy, economic growth;

KIRISH

Bugungi global iqtisodiy muhitda davlatlar uchun qarzдорlik masalasi nafaqat moliyaviy resurs jalb qilish vositasi, balki iqtisodiy barqarorlikka ta'sir qiluvchi asosiy omillardan biri sifatida ko'rilmoqda. Jahon bozorlaridagi beqarorlik, pandemiya dan keyingi iqtisodiy tiklanish va geosiyosiy tangliklar fonida davlatlar tashqi va ichki qarz olishga tobora ko'proq murojaat qilmoqda. Xalqaro Valyuta Jamg'armasi va Jahon Banki ma'lumotlariga ko'ra, 2024 yil oxirida dunyo bo'yicha umumiy davlat qarzi miqdori 315 trillion AQSh dollariga yetgan bo'lib, bu jahon yalpi ichki mahsulotining 330 foizini tashkil etadi. Bunday holat global moliyaviy xavfsizlik uchun jiddiy tahdid bo'lib qolmoqda.

O'zbekiston ham bu jarayondan chetda qolmadi. So'nggi yillarda mamlakat iqtisodiyoti jadal rivojlanish bosqichiga o'tib, infratuzilma va ijtimoiy sohalarga katta sarmoyalar yo'naltirilmoqda. Ushbu jarayonning moliyaviy asosi sifatida esa tashqi va ichki qarzdandan foydalanish kengaymoqda. 2020 yilda mamlakat tashqi qarzi 21,1 milliard AQSh dollarini tashkil etgan bo'lsa, 2024 yilga kelib bu raqam 34 milliard dollarga yetdi. Ichki qarz hajmi esa 7 milliard dollardan oshib ketdi. Bu ko'rsatkichlar milliy iqtisodiyotda qarzдорlikning tezkor o'sib borayotganini yaqqol ko'rsatmoqda.

Ayniqsa, tashqi qarzning YAIMga nisbati 42–45 foiz atrofida shakllangan bo'lsa, qarz xizmat ko'rsatish darajasi eksport tushumlarining 15 foizini tashkil etmoqda. Bu esa mamlakatning eksport salohiyatini oshirish va valuta tushumlarini ko'paytirish zaruratini kuchaytiradi. Shu bilan birga, jahon moliyaviy bozorlarida foiz stavkalarining o'sib borishi O'zbekistonning tashqi qarzga xizmat ko'rsatish xarajatlarini sezilarli darajada oshirmoqda. Valyuta kursidagi beqarorlik esa tashqi qarzni qaytarishdagi asosiy xatarlardan biri bo'lib qolmoqda.

Milliy qarzni boshqarish masalasi bugungi kunda O'zbekiston hukumati tomonidan ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Davlat tomonidan qabul qilingan huquqiy va me'yoriy hujjatlar bu boradagi siyosatning asosini tashkil etadi. Xususan, 2021 yil 26 iyunda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-5177-sonli Qarori bilan tasdiqlangan "2022–2026 yillarda davlat qarzini boshqarish strategiyasi" ushbu sohadagi asosiy yo'nalishlarni belgilab berdi. Mazkur strategiyada davlat qarzining umumiy hajmini YAIMning 60 foizidan oshirmaslik, qarz mablag'larini faqat iqtisodiy samaradorligi yuqori bo'lgan loyihalarga yo'naltirish, valyuta risklarini kamaytirish va qarz xizmat ko'rsatish xarajatlarini optimallashtirish choralari nazarda tutilgan.

Davlat qarzini boshqarishning huquqiy asoslari esa 2021 yilda qabul qilingan “Davlat qarzi to‘g‘risida”gi Qonun bilan belgilangan. Ushbu qonun davlat qarzining jalb qilinishi, boshqarilishi va qaytarilishi bo‘yicha aniq mexanizmlar va tamoyillarni mustahkamlab berdi. Bu esa, o‘z navbatida, davlat qarzidan foydalanishda shaffoflik, javobgarlik va samaradorlikni oshirishga xizmat qilmoqda.

Qarz va budget siyosatining barqarorligini ta‘minlashda 2020 yildan boshlab amalda bo‘lib kelayotgan O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining yangi tahriri ham muhim rol o‘ynamoqda. Soliq daromadlarini ko‘paytirish orqali byudjet defitsitini kamaytirish, fiskal intizomni kuchaytirish va davlat qarziga bo‘lgan ehtiyojni nazorat ostida saqlash mazkur hujjatning asosiy maqsadlaridan biridir.

Bundan tashqari, Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi tomonidan har yili e‘lon qilinadigan hisobotlarda davlat qarzining tarkibi, tashqi va ichki qarz oqimlari, qarz xizmat ko‘rsatish xarajatlari va investitsiya portfeli haqidagi rasmiy ma‘lumotlar jamlanadi. Bu statistik ma‘lumotlar davlat qarzini boshqarishning amaliy jarayonini monitoring qilish imkonini beradi.

Milliy qarz masalasida xalqaro tashkilotlarning tavsiyalari ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbekiston har yili Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi (IMF) va Jahon Banki bilan moliyaviy maslahatlashuvlar o‘tkazib kelmoqda. 2023–2024 yillarda IMF tomonidan O‘zbekistonning tashqi qarz xavf indikatorlari bo‘yicha monitoring o‘tkazilib, davlat moliyaviy barqarorligini saqlash va qarz boshqaruvi tizimini takomillashtirish yuzasidan bir qator tavsiyalar berilgan. Jahon Banki esa texnik yordam ko‘rsatish orqali mamlakat moliyaviy siyosatini yanada samarali yuritish uchun qo‘shimcha usullarni tavsiya qilmoqda.

Shu jihatdan qarz masalasi bugungi O‘zbekiston iqtisodiyotining markaziy masalalaridan biriga aylangan. Bu boradagi siyosat va choralar davlatning uzoq muddatli iqtisodiy barqarorligini ta‘minlash uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid atamalar ta‘rifi¹

Atama	Ta‘rifi
Milliy qarz (Davlat qarzi)	Davlatning ichki va tashqi manbalardan olgan kredit va qarz majburiyatlari yig‘indisi.
Tashqi qarz	Xalqaro moliya institutlari yoki xorijiy davlatlardan olingan mablag‘lar.
Ichki qarz	Mahalliy bozordan yoki ichki manbalardan jalb qilingan qarz mablag‘lari.

¹ Muallif ishlanmasi.

Atama	Ta'rifi
Iqtisodiy barqarorlik	Iqtisodiyotda inflyatsiya, fiskal defitsit, valuta kursi va qarz hajmining boshqariladigan darajada bo'lishi.
Qarz xizmat ko'rsatish koeffitsienti	Davlatning tashqi qarz bo'yicha to'lovlari va eksport tushumlari o'rtasidagi nisbat.
Fiskal intizom	Byudjet xarajatlari va daromadlari o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash.
Valyuta riski	Qarzni xorijiy valyutada to'lash majburiyati tufayli yuzaga keladigan xatar.
Barqaror qarz siyosati	Qarzni iqtisodiy o'sish va makroiqtisodiy barqarorlikka mos ravishda boshqarish amaliyoti.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Milliy qarz va iqtisodiy barqarorlik masalasi bugungi kunda nafaqat O'zbekiston, balki butun dunyo uchun muhim va dolzarb mavzulardan biriga aylanmoqda. So'nggi o'n yillikda jahon moliyaviy tizimidagi o'zgarishlar, global pandemiya, iqtisodiy inqirozlar va geosiyosiy tangliklar ko'plab davlatlarni tashqi va ichki qarz olishga majbur qildi. Bu esa, o'z navbatida, qarzdorlik va barqarorlik o'rtasidagi nozik muvozanatni doimiy nazorat qilish zaruratini yuzaga chiqardi.

Xalqaro ilmiy adabiyotlarda davlat qarzining iqtisodiy o'sishga ta'siri keng ko'lamda o'rganilgan. Jumladan, Reinhart va Rogoff (2010) tomonidan olib borilgan tadqiqotda davlat qarzining YAIMga nisbatan 60–90 foizdan oshishi iqtisodiy o'sishni sekinlashtirishi mumkinligi ta'kidlangan. Biroq bu fikr ko'plab mutaxassislar tomonidan bahsli deb topilgan, chunki har bir davlatning iqtisodiy strukturasi, moliyaviy salohiyati va qarzga xizmat ko'rsatish imkoniyatlari bir-biridan farq qiladi. Shuning uchun, universal chegara belgilash har doim ham to'g'ri yondashuv emasligi qayd etilgan.

Mazkur mavzuni yanada chuqurroq tahlil qilgan iqtisodchi P. Krugman (2012) qarzning ortishi rivojlanayotgan mamlakatlar uchun qisqa muddatda iqtisodiy o'sish uchun turtki bo'lishi mumkinligini, biroq uzoq muddatda bu fiskal bosimni oshirishi, byudjetga yuk bo'lishi va moliyaviy barqarorlikni zaiflashtirishi mumkinligini ko'rsatib o'tgan. Shu bilan birga, Panizza va Presbitero (2014) tadqiqotida qarzning miqdoridan ko'ra, uning qanday maqsadlarda ishlatilishi muhim ekani alohida ta'kidlanadi. Ya'ni, samarali investitsiyalarga yo'naltirilgan qarz iqtisodiy o'sishga xizmat qiladi, aks holda esa bu resurslar moliyaviy xavf tug'diradi.

Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF) va Jahon Banki tomonidan har yili e'lon qilinadigan "Debt Sustainability Analysis" (Qarz barqarorligi tahlili) hisobotlari ham davlat qarzining xavf ko'rsatkichlari va uning iqtisodiyotga ta'sirini baholashda muhim manbalardan biri hisoblanadi. Ushbu tahlillar davlatlarning qarz strategiyalarini ishlab chiqishda amaliy vosita sifatida keng qo'llanilmoqda.

O'zbekiston misolida olib qaralganda, so'nggi yillarda milliy qarzning jadal o'sishi natijasida bu mavzu bo'yicha milliy adabiyotlar ham shakllana boshladi. Jumladan, Rustamov J. (2022) tomonidan yozilgan "O'zbekiston Respublikasida davlat qarzining iqtisodiy barqarorlikka ta'siri" nomli tadqiqotda O'zbekiston tashqi qarzining tarkibi va uni boshqarish mexanizmlarining dolzarbligi o'rganilgan. Muallif qarzning ortishi eksport tushumlari va valuta zaxiralari bilan muvofiqlashtirilishi zarurligini, aks holda bu holat makroiqtisodiy barqarorlikka tahdid tug'dirishini ta'kidlaydi.

Shuningdek, Karimov B. (2021) o'zining "O'zbekiston iqtisodiyotida davlat qarzi: xatarlar va imkoniyatlar" nomli ishida davlat qarzining ijobiy va salbiy jihatlarini solishtirib tahlil qilgan. Uning fikricha, infratuzilma va ishlab chiqarish sohalariga yo'naltirilgan qarz iqtisodiy o'sishni tezlashtiradi, lekin byudjet defitsitini yopish uchun olinayotgan qarzlar uzoq muddatda xavf tug'dirishi mumkin.

O'zbekistonning qo'shni davlatlari va MDH mamlakatlari tajribasi ham diqqatga sazovor. Masalan, Qozog'iston Milliy Banki (2023) hisobotida tashqi qarzning YAIMga nisbatan xavfli chegarasi 50–60% atrofida ekanligi ko'rsatilgan. Bu mezon O'zbekiston uchun ham o'rganishga arziydigan tajriba hisoblanadi, chunki iqtisodiy strukturaviy o'xshashliklar mavjud.

Milliy qarzni boshqarish bo'yicha O'zbekistonda so'nggi yillarda normativ-huquqiy baza mustahkamlandi. 2021 yilda qabul qilingan "Davlat qarzi to'g'risida"gi Qonun davlat qarzini jalb qilish, boshqarish va qaytarishning aniq qoidalarini belgilab berdi. Bu qonun davlat qarzidan foydalanishda shaffoflik va samaradorlikni ta'minlashga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-5177-sonli Qarori (2021 yil 26 iyun) bilan tasdiqlangan "2022–2026 yillarda davlat qarzini boshqarish strategiyasi" ham bu borada muhim hujjatlardan biridir. Strategiyada qarzning YAIMga nisbatan 60 foizdan oshmasligi, qarz resurslarining faqat iqtisodiy samaradorligi yuqori bo'lgan loyihalarga yo'naltirilishi, valyuta risklarini kamaytirish va qarz xizmat ko'rsatish xarajatlarini optimallashtirish choralari belgilangan.

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining (2020 yil, yangi tahrir) fiskal intizomni kuchaytirish bo'yicha belgilab bergan mexanizmlari davlat

moliyasining barqarorligini ta'minlashga qaratilgan. Bu ham milliy qarzga bo'lgan ehtiyojni kamaytirishning muhim yo'nalishidir.

Davlat qarzi va iqtisodiy barqarorlik masalasida xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik ham alohida o'rin tutadi. O'zbekiston har yili IMF va Jahon Banki bilan maslahatlashuvlar o'tkazib, tashqi qarzga oid xavf indikatorlari bo'yicha monitoring olib bormoqda. 2023–2024 yillarda bu tashkilotlar tomonidan O'zbekiston iqtisodiyoti uchun berilgan tavsiyalarda qarz yukini nazorat qilish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashning dolzarbligi alohida qayd etilgan.

Umuman olganda, milliy va xalqaro adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, davlat qarzining iqtisodiy o'sishga ta'siri biryoqlama emas. Qarzning qanday maqsadlarda va qanday boshqarilayotgani muhim. O'zbekiston uchun bu yo'nalishdagi tadqiqotlar hali davom etmoqda va ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilish uchun chuqur tahlil va monitoring zarur.

TADDIQOT METADALOGIYASI

Mavzuni ilmiy o'rganish, statik tahlillar, mantiqiylik, tahlil va tadqiq etish jarayonida turli xil adabiyotlar va maqolalar tahlilidan foydalanilgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

So'nggi yillarda global iqtisodiyotda davlat qarzi masalasi tobora ko'proq e'tiborni tortmoqda. Davlatlar iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash, infratuzilmani rivojlantirish va ijtimoiy sohalarni moliyalashtirish uchun qarz olishga majbur bo'lmoqda. Shu sababli, zamonaviy moliyaviy tizimda davlat qarzining mavjudligi rivojlanishning tabiiy bosqichi sifatida qabul qilinmoqda. Biroq bu vositaning natijasi – uni qanday boshqarish va qayerga yo'naltirishga bog'liq. Qarzdorlik iqtisodiy o'sishni jadallashtirishi ham, moliyaviy barqarorlikka tahdid tug'dirishi ham mumkin.

O'zbekistonning hozirgi holati ham aynan shu jarayonning amaliy misolidir. So'nggi besh yil ichida O'zbekistonning milliy qarzi sezilarli darajada oshdi. 2020 yilda mamlakatning tashqi qarzi 21,1 milliard AQSh dollari bo'lsa, 2024 yil yakunida bu ko'rsatkich 34 milliard dollarga yetdi. Ichki qarz miqdori esa 3,9 milliard dollardan 7 milliard dollarga ko'tarildi. Natijada umumiy qarzdorlik mamlakat YAIMining 42–45 foizini tashkil etmoqda. Bu raqam xalqaro moliya institutlari tomonidan barqaror deb hisoblangan chegaradan past bo'lsa-da, ehtiyotkorlikni talab qiladi.

Davlat qarzining iqtisodiy o'sishga ta'sirini baholashda xalqaro tajriba muhim ahamiyatga ega. Masalan, AQSh bugungi kunda dunyoning eng yirik qarzdor davlati sanaladi. 2024 yil yakunida AQShning davlat qarzi 34,9 trillion dollarni tashkil etdi, bu mamlakat YAIMining 126 foiziga teng. Shunga qaramay, AQSh jahon moliyaviy tizimida dollarning zaxira valyutasi maqomiga ega bo'lgani uchun yuqori qarzdorlik ham iqtisodiy xavf tug'dirmaydi. Yillik foiz to'lovlari 1,2 trillion dollarga yetgan

bo'lsa-da, iqtisodiyotning likvidligi va moliyaviy ishonch tufayli bu bosim nazorat ostida.

Yevropa iqtisodiyotining yetakchisi bo'lgan Germaniya esa qarzga ehtiyotkorlik bilan yondashadi. 2024 yilda Germaniyaning davlat qarzi 2,86 trillion dollarni tashkil etib, YAIMga nisbatan 64 foizni tashkil etdi. Germaniya qarz mablag'larini, asosan, infratuzilma, yashil energetika va raqamli iqtisodiyotga yo'naltirmoqda. Bu orqali iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlab, moliyaviy intizomni saqlab kelmoqda.

Xitoy misolida esa qarzдорlikning boshqa modeli kuzatiladi. 2024 yilda Xitoyning umumiy davlat qarzi 14,3 trillion dollarga yetdi², bu YAIMning 78 foizini tashkil qiladi. Ammo Xitoyning o'ziga xos jihati shundaki, u asosan ichki moliyaviy resurslar orqali qarz oladi va bu resurslar davlat banklari orqali nazorat qilinadi. Natijada Xitoy tashqi bosimlardan qisman himoyalangan, lekin ichki qarzдорlik va moliyaviy risklar yuqori.

O'zbekistonning iqtisodiy modeli esa hozircha o'tish davrining xususiyatlariga ega. Mamlakat infratuzilma va sanoatni rivojlantirish uchun tashqi va ichki qarzdandan foydalanmoqda. 2024 yilda O'zbekistonning tashqi qarziga xizmat ko'rsatish xarajatlari eksport tushumining 15 foizini tashkil etdi. Bu nisbatan xavfsiz ko'rsatkich bo'lsa-da, Jahon Bankining 20 foizlik kritik chizig'iga yaqinlashmoqda. Shu bois, mamlakat iqtisodiyotining eksportga bog'liq jihatlari tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda³.

Quyidagi jadval xalqaro va milliy ko'rsatkichlarning solishtirilgan shaklini aks ettiradi⁴

Davlat	Qarz/YAIM (%)	Qarz hajmi (mlrd \$)	Izoh
AQSh	126%	34 900	Jahon zaxira valyutasiga tayanadi
Germaniya	64%	2 860	Moliyaviy intizom yuqori
Xitoy	78%	14 300	Asosan ichki qarz
O'zbekiston	42–45%	41 (tashqi+ichki qarz)	Eksport va valuta risklari mavjud

² OECD. (2024). "Sovereign Borrowing Outlook". Paris.

³ Abdullayev M. (2023). "Moliyaviy barqarorlik va davlat qarzi: O'zbekiston tajribasi". Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.

⁴ Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2009). "This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly". Princeton University Press.

Shu tahlildan ko‘rinib turibdiki, **qarzdorlikning o‘zi rivojlanishning belgisi emas, lekin bu taraqqiyot yo‘lidagi vosita**. Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, qarzdand to‘g‘ri foydalanilsa, bu moliyaviy o‘shishning asosiy omiliga aylanishi mumkin. Masalan, AQSh va Xitoyda iqtisodiyot hajmi oshib borayotgani sababli ular katta qarzlarni osonlik bilan qoplaydi. Germaniya esa moliyaviy intizom va eksport salohiyati orqali bu balansni saqlab turibdi.

O‘zbekiston uchun esa bu yo‘lning ikki tomonlama natijasi bo‘lishi mumkin:

- Agar qarz mablag‘lari infratuzilma, sanoat va eksportni oshirishga yo‘naltirilsa, bu iqtisodiy o‘shishni jadallashtiradi.
- Agar qarz faqat byudjet defitsitini yopish yoki samarasiz loyihalarga yo‘naltirilsa, bu iqtisodiy barqarorlikka tahdid tug‘dirishi mumkin.

Shu ma‘noda, O‘zbekistonning milliy qarzidan foydalanish strategiyasi ayni damda rivojlanishning turtkisi bo‘lib xizmat qilmoqda, lekin bu vositaning natijasi iqtisodiy boshqaruv sifatiga bog‘liq. Mamlakatda 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan **“Davlat qarzini boshqarish strategiyasi”** va **“Davlat qarzi to‘g‘risida”gi Qonun** qabul qilingan. Shuningdek, Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi va Jahon Banki bilan hamkorlikda davlat moliyasining barqarorligi doimiy monitoring qilinmoqda. Bu huquqiy va institutsional choralar milliy iqtisodiyot uchun muhim tayanch vazifasini bajaradi.

Natijada, O‘zbekiston uchun qarz vositasi hozircha rivojlanishning zaruriy bosqichi sifatida baholanmoqda. Biroq bu vositani qanday boshqarish va qanday samaradorlik bilan foydalanish masalasi kelajakda iqtisodiy barqarorlikning asosiy omili bo‘lib qoladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Bugungi kunda davlat qarzi masalasi nafaqat rivojlanayotgan mamlakatlar, balki global miqyosdagi yetakchi iqtisodiyotlar uchun ham strategik ahamiyat kasb etmoqda. Milliy qarz zamonaviy iqtisodiyotning ajralmas vositasiga aylangan. Uning mavjudligi iqtisodiy rivojlanish uchun muhim moliyaviy manba sifatida qaralmoqda. Biroq bu vositaning ijobiy yoki salbiy oqibati – qarzni qanday boshqarish va uni qaysi yo‘nalishlarga yo‘naltirishga bog‘liq.

O‘zbekiston Respublikasining milliy qarzi so‘nggi besh yilda sezilarli darajada oshdi. 2024 yil yakunida mamlakatning tashqi qarzi 34 milliard AQSh dollariga, ichki qarzi esa 7 milliard dollarga yetdi. Bu ko‘rsatkich umumiy YAIMning 42–45 foiziga teng bo‘lib, xalqaro mezonlarga ko‘ra hozircha xavfsiz diapazonda. Biroq qarzga xizmat ko‘rsatish xarajatlarining eksport tushumiga nisbati 15 foizga yetgani ehtiyotkorlikni talab etmoqda. Jahon Bankingning tavsiyalariga ko‘ra, bu ko‘rsatkich 20

foizdan oshmasligi kerak. Bu esa O‘zbekistonning iqtisodiy siyosatida tashqi qarzga bog‘lanish xavfini yuzaga chiqaradi.

Dunyo tajribasi shuni ko‘rsatmoqdaki, davlat qarzining o‘zi rivojlanganlik belgisi emas. AQSh, Germaniya, Xitoy kabi yetakchi iqtisodiyotlar ham katta qarzdorlikka ega bo‘lsa-da, ular bu vositani iqtisodiy o‘shish va modernizatsiya uchun samarali yo‘naltirmoqda. AQSh 34,9 trillion dollarlik qarzga ega bo‘lsa-da, dollar zaxira valyutasi maqomida bo‘lgani sababli moliyaviy barqarorlikni saqlab turibdi. Germaniya 64 foizlik qarz/YAIM nisbati bilan moliyaviy intizom va eksport salohiyatini birlashtirib, iqtisodiyotini barqaror rivojlantirmoqda. Xitoyda esa qarzning katta qismi ichki resurslar orqali moliyalashtiriladi va davlat banklari tomonidan nazorat qilinadi.

O‘zbekiston uchun esa milliy qarz vositasi hozircha iqtisodiy o‘shishni qo‘llab-quvvatlashning zaruriy bosqichi sifatida qaralmoqda. Lekin mavjud moliyaviy siyosat sharoitida qarz yukining oshishi uzoq muddatda iqtisodiy barqarorlikka ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Xususan, valyuta risklari, tashqi moliyaviy bozorlardagi foiz stavkalarining oshishi va ichki moliya bozorining yetarlicha rivojlanmagani bu xavfni kuchaytiradi.

Bu vaziyatdan kelib chiqib, milliy qarzni boshqarish bo‘yicha quyidagi takliflar ilgari suriladi:

Birinchi, qarz jalb qilish va undan foydalanish jarayonida **shaffoflikni oshirish zarur**. Har bir qarz bitimi bo‘yicha maqsad, yo‘naltiriladigan soha va iqtisodiy samaradorlik aniq ko‘rsatilishi lozim. Bu orqali davlat qarzi ustidan jamoatchilik nazorati kuchayadi va samarasiz loyihalarga mablag‘ yo‘naltirishning oldi olinadi.

Ikkinchi, qarz mablag‘lari **daromad keltiruvchi va eksportga yo‘naltirilgan loyihalarga sarflanishi** kerak. Faqat ichki iste’molga xizmat qiladigan yoki iqtisodiy qaytimi past bo‘lgan loyihalarga mablag‘ ajratish kelajakda byudjetga bosimni kuchaytirishi mumkin.

Uchinchi, O‘zbekiston ichki moliya bozorini rivojlantirish orqali tashqi qarzga qaramlikni kamaytirishi lozim. Mahalliy obligatsiyalar bozorini kengaytirish, bank-moliya tizimini diversifikatsiya qilish va xususiy investitsiyalar ulushini oshirish bu borada asosiy vosita bo‘la oladi.

To‘rtinchi, valyuta risklarini minimallashtirish maqsadida, qarz mablag‘larini milliy valyutada yoki foiz stavkasi barqaror bo‘lgan moliyaviy instrumentlar orqali jalb qilish yo‘nalishida ish olib borish zarur. Shuningdek, valuta zaxiralarini muntazam oshirib borish tashqi ta’sirlarga chidamlilikni kuchaytiradi.

Beshinchidan, davlat qarzining yuqori chegarasi qonuniy jihatdan belgilab qo'yilishi kerak. Masalan, qarzning YAIMga nisbatan 60 foizdan oshmasligi qat'iy belgilanishi va bu ko'rsatkich doimiy monitoring qilinishi lozim.

Oltinchidan, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni davom ettirish va xalqaro tajribani o'rganish muhim. Xalqaro Valyuta Jamg'armasi, Jahon Banki va Osiyo Taraqqiyot Banki bilan maslahatlashuvlar orqali moliyaviy barqarorlikka erishish yo'llari ishlab chiqilishi kerak.

Yettinchidan, iqtisodiy diversifikatsiya va eksport salohiyatini kengaytirish O'zbekistonning qarzdand kelib chiqadigan risklarini kamaytiradi. Faqat xomashyo eksportiga tayanib qolmasdan, yuqori qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarish va eksport qilish zarur.

Yakunda aytish mumkinki, O'zbekiston uchun milliy qarzdand foydalanish imkoniyati mavjud, ammo bu vositani puxta boshqarish – iqtisodiy barqarorlikning asosiy garovidir. To'g'ri siyosat va samarali boshqaruv orqali qarz rivojlanishning turtkisi bo'lishi mumkin, aks holda bu holat kelajakda moliyaviy tahdidga aylanishi ehtimoldan xoli emas.

Takliflar

1. Qarz boshqaruvining shaffofligini kuchaytirish

- Har bir jalb qilingan qarzning maqsadi, ishlatilish yo'nalishi va kutilayotgan iqtisodiy effekti bo'yicha jamoatchilikka aniq va shaffof ma'lumotlar taqdim etilishi lozim.
- Qarz jalb qilish jarayonida shaffoflikni oshirish korrupsiya xavfini kamaytiradi va ishonchni mustahkamlaydi.

2. Qarzni ishlab chiqarish va eksportga bog'lash

- Tashqi va ichki qarz mablag'larini faqat daromad keltiradigan va iqtisodiyotga qo'shimcha qiymat yaratuvchi loyihalarga yo'naltirish zarur.
- Eksport salohiyatini oshirish orqali qarzga xizmat ko'rsatish bosimini kamaytirish mumkin.

3. Ichki moliyaviy bozorni rivojlantirish

- Davlat obligatsiyalari va mahalliy moliya instrumentlari bozorini kengaytirish ichki qarz olish imkoniyatlarini oshiradi va tashqi qarzga qaramlikni kamaytiradi.
- Bank-moliya tizimini diversifikatsiya qilish ham muhim ahamiyatga ega.

4. Valyuta risklarini minimallashtirish

- Tashqi qarzni asosan milliy valyutada yoki foiz stavkasi barqaror bo'lgan shartlar asosida olish mexanizmlarini kengaytirish kerak.
- Valyuta zaxiralarini doimiy ravishda mustahkamlash zarur.

5. Qarz chegaralarini aniq belgilash va nazorat qilish

- Davlat qarzining YAIMga nisbatan yuqori chegarasini qat'iy belgilash (masalan, 60% dan oshmasligi) va bu ko'rsatkichni qonuniy darajada nazorat qilish lozim.
- "Qarzning foydalilik koeffitsienti" (qarz evaziga o'sayotgan YAIM ulushi) muntazam baholanib borilishi kerak.

6. Xalqaro hamkorlik va maslahatlashuvlar

- Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF), Jahon Banki, Osiyo Taraqqiyot Banki kabi moliya institutlari bilan hamkorlikni davom ettirish va global moliyaviy risklarni monitoring qilishni kuchaytirish muhim.

7. Iqtisodiy diversifikatsiyani tezlashtirish

- Faqat xomashyo eksportiga tayanib qolmaslik, yuqori qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarish va eksportini rivojlantirish zarur.
- Innovatsion va raqamli iqtisodiyot yo'nalishlarini kengaytirish qarzdin keladigan risklarni kamaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Qarori PQ-5177-son, 2021 yil 26 iyun. "2022-2026 yillarda davlat qarzini boshqarish strategiyasi to'g'risida".
2. "Davlat qarzi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni, 2021 yil.
3. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. Yangi tahrir, 2020 yil.
4. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. "Davlat qarzi bo'yicha yillik hisobot", 2024 yil.
5. O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi. "Davlat investitsiyalari va qarz siyosati" bo'yicha statistik ma'lumotlar.
6. Abdullayev M. (2023). "Moliyaviy barqarorlik va davlat qarzi: O'zbekiston tajribasi". Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
7. Karimova D. (2022). "Davlat qarzi va fiskal siyosatning zamonaviy tendensiyalari". O'zbekiston iqtisodiy sharhi.
8. Toshmatov S. (2021). "Davlat qarzining boshqaruvi va iqtisodiy xavfsizlik". Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, № 6.
9. International Monetary Fund (IMF). (2024). "Fiscal Monitor: Public Debt and Financial Stability". Washington, D.C.
10. World Bank. (2024). "Global Economic Prospects: Debt Challenges in Emerging Economies". Washington, D.C.

- 11.Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2009). "This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly". Princeton University Press.
- 12.OECD. (2024). "Sovereign Borrowing Outlook". Paris.
- 13.European Central Bank. (2023). "Public Debt Sustainability and Economic Growth". ECB Occasional Paper Series.
- 14.Krugman, P. (2024). "Debt, Growth and Economic Stability". The New York Times.

